

Paul Shore, *Narratives of adversity: Jesuits in the Eastern Peripheries of the Habsburg Realms (1640- 1773)*, Budapest-New York: Central European University Press, 2012., 394 str.

Knjiga Paula Shorea, povjesničara koji se posvetio istraživanju rada Družbe Isusove te političkom i religijskom poviješću Transilvanije (Erdelja), govori o djelovanju isusovačkoga reda na području nekadašnje Kraljevske Ugarske (današnje Slovačke), Transilvanije, Vlaške i Srbije pod habsburškom vlašću, koje je autor nazvao istočnim periferijama Habsburške Monarhije. Kronološki ova knjiga obuhvaća razdoblje od četrdesetih godina sedamnaestoga stoljeća, kada je završilo doba u kojem se isusovci nisu zbog političke nestabilnosti mogli intenzivnije širiti prema istoku na današnju Slovačku (Kraljevsku Ugarsku) i Erdelj (Transilvaniju) pa do ukidanja Družbe Isusove 1773. godine. Kronološki ova knjiga obuhvaća razdoblje od četrdesetih godina sedamnaestoga stoljeća, kada je završilo doba u kojem se isusovci nisu zbog političke nestabilnosti mogli intenzivnije širiti prema istoku na današnju Slovačku (Kraljevsku Ugarsku) i Erdelj (Transilvaniju) pa do ukidanja Družbe Isusove 1773. godine. Ono što ovu knjigu poriječima autora razlikuje od drugih koje se bave ovom temom jest njezina usredotočenost ne samo na velike uspjehe isusovaca, koje često spominje historiografija, nego i na način na koji su se isusovci nosili s nesrećama, neuspjesima i razočaranjima koja su doživljavali u svome radu. Shore je napomenuo da je reakciju isusovaca austrijske provincije na iskustvo neuspjeha i nesreće moguće objasniti samo ako se polazi od njihovoga doživljavanja svijeta kao mjesta gdje su istodobno postojali trijumf i neuspjeh te gdje neizbježnost potonjega nikada nije isključivala iskustvo prethodnoga. Prvi isusovci sve

nesreće, razočaranja i depresije koje su morali podnijeti nisu doživljavali samo kao neuspjeh ili poraz nego i kao korisno iskustvo za pravednike te kao nužno za grješnike, a prepreke koje su morali svladavati u prvim desetljećima postojanja bile su tolike da je njihovo vizualno predstavljanje postalo sastavni dio kulture i tradicije isusovaca te je oblikovalo njihovu samopercepciju.

Izazov objašnjenja i integriranja iskustva nesreće, neuspjeha ili poraza utjecao je i na isusovačku percepciju njihovih zagovornika i protivnika, a narativi o tome iskustvu postali su bogat izvori informacija o njihovoj percepciji svijeta i okoline u kojoj su djelovali. Budući da su različita iskustva članova reda trebala poslužiti u svrhu definiranja neupitne istine koje su trebale opravdavati samo postojanje Družbe Isusove i rada njezinih pripadnika, Shore je napomenuo da je cilj istraživanja isusovačkih narativa utvrditi kako su, kada i s kojim ciljem uopće nastali. Polazeći od tih pretpostavki on je u jedanaest poglavlja knjige opisao isusovačko djelovanje u većim centrima - Košicama, Prešovu i Trnavi, zatim u manjim centrima kao što su bili Banská Bystrica, Kláštor pod Znievom, Sárospatak i Levoča te u drugim ruralnim područjima, a jedno kraće poglavlje posvetio je isusovcima u Beogradu. Također je analizirao značenje isusovaca za ugarsku i slovačku historiografije kao i važnost isusovačkih kazališta za religijsko obrazovanje vjernika te se osvrnuo na metode i učinke suzbijanja nemoralnih oblika ponašanja vjernika, provođenje egzorcizma i odnos prema pripadnicama ženskoga spola s društvene margine. Istaknuo je da su isusovačke rezidencije u spomenutim mjestima lančano postavljene duž granice s Transilvanijom, Poljskom i Osmanskim Carstvom kao središta koja su promicala i nove ideje i vrijednosti te praktične tehničke vještine. Njihovo osnivanje bilo je dio programa ek-

spanzije Družbe Isusove istočno od glavnih središta kao što su bili Beč, Prag i Trnava radi konverzije i širenja katoličke edukacije te stvaranja niza katoličkih uporišta sklonih Habsburgovcima i njihovim saveznicima u regiji prožetoj protestantskim i protudinstičkim osjećajem. Malene isusovačke zajednice bile su također bitne jer - iako nisu postale kulturna ili konfesionalna središta - pridonosile su katoličkoj prisutnosti u istočnim habsburškim pokrajinama i pridonijele procvatu barokne vizualne umjetnosti u 18. stoljeću. Iako je širenje Družbina utjecaja po istočnoj Europi sličilo organizacijskome modelu Družbe širom svijeta, Shore je napomenuo da je rekatolizacija na tim područjima imala drugačija obilježja jer Družba nije uspjela snažnije djelovati sve do druge polovice sedamnaestoga stoljeća kada su kalvinizam i luteranizam na tim područjima bili već ukorijenjeni stoljeće i pol te postali jedan od elemenata samoidentifikacije plemstva i građana.

U obrazovnome i prozelitskome djelovanju isusovci su se suočavali s problemima koje nije bilo lako rješavati zbog udaljenosti od Beča, a u stvaranju mreže obrazovnih institucija nisu se mogli osloniti na nešto poput srednjovjekovnih sveučilišta u srednjoj i zapadnoj Europi jer ništa adekvatno nije postojalo u Ugarskoj budući da nije bilo urbanih središta, dok lokalne elite često nisu bile spremne podržati isusovačka nastojanja. Prema Shoreovom mišljenju najvažniji čimbenici koji su povezali međusobno odijeljene isusovačke zajednice bili su striktno uniformirane tehnike i ciljevi propovijedanja, učenja i preobraćivanja nekatolika, čemu su pridonijeli i promocija katoličanstva preko istočnoga i zapadnoga obreda te suradnja s vojnim i civilnim strukturama na određenome području. Razlog za samo djelomičnu spremnost Družbe Isusove na prilagođavanje lokalnim okolnostima au-

tor je vidio u njezinoj težnji za trijumfom katoličanstva, a nikako u težnji za slogom i razumijevanjem među različitim konfesijama. Naime, Družba nije težila relativnome trijumfu koji bi se vidio u prilagođavanju drugim religijama ili prihvaćanju različitih interdogmatskih interpretacija među katolicima nego je težila apsolutnoj pobjedi. No, na habsburškome istoku nisu se razvile rasprave o teološkim kontroverzijama poput onih na Zapadu, dunavski bazen nije imao sukoba isusovačkoga reda s ostalim katoličkim redovima, a isusovci su se prvenstveno morali nositi s nedostatkom institucionalne infrastrukture. Iako ih nije krasila teološka kreativnost, isusovci Kraljevske Ugarske itekako su bili zaslužni za integriranje cijele te regije pod vlast Habsburgovaca jer su isusovačke škole odgajanjem i svećenstva i laika usađivale katoličke vrline i vrijednosti koje su prihvaćali i njihovi polaznici iz redova velikaša, trgovaca pa i seljaštva. No, za razliku od zapadne Europe gdje su isusovačke škole nastajale u okružju s postojećom tradicijom katoličkoga školstva u lokalnim zajednicama, pa i u međusobnome nadmetanju s drugim redovima, u Kraljevskoj Ugarskoj isusovci su trebali sponzore, a najveći sponzor bila je vladajuća kuća Habsburg, koja je oskudijevala u sredstvima i bila nepopularna među ugarskim velikašima i aristokracijom. Položaj Družbe Isusove u takvome okruženju bio je politički sigurniji nego u drugim europskim zemljama, ali unatoč ogromnim sredstvima ulaganima u sustav isusovačkih škola i njezino djelovanje ona ipak nikada nije uspjela nadvladati postojeću odbojnost ni u jednoj dijelu protestantske populacije niti je nastojanje da proširi katoličku kulturu što istočnije postiglo očekivani uspjeh. Shore je istaknuo da je najveći izazov za djelovanje isusovaca austrijske provincije u 17. i 18. stoljeću bilo sučeljavanje univerzalnih

poruka koje je slala posttridentinska crkva na latinskome jeziku s neizbježnim realnim svakodnevnim problemima na lokalnim razinama, kojima su se barokni isusovci nastojali prilagoditi i nerijetko su pristajali na kompromise za postizanje željenoga cilja. U Ugarskoj je to značilo suočavanje s nekada pretežno katoličkom regijom u kojoj su osmanska vladavina, stagnirajuća ekonomija, represivan društveni ustroj kasnoga feudalizma i konverzije na protestantizam ostavili malo plodnoga tla za jačanje katoličanstva. Isusovački misionari bili su prisiljeni prilagoditi svoju univerzalističku viziju o organiziranju postojanoga župskog sustava činjenici da je bilo malo katolika, da su postojale loše veze i da je postojalo neprijateljstvo prema njima, a našli su se u sredini između sukobljenih staleža i krune. Elementi dihotomije univerzalnoga i partikularnoga postojali su na svakoj razini ugarskoga društva na kojoj su se isusovci angažirali pa i u pogledu iskorjenjivanja praznovjerja jer su često morali određivati granicu između lokalnih običaja koji su mogli biti uklopljeni u katoličku praksu i vjerovanja koje je trebalo iskorijeniti. Shore je napomenuo da je jedna od bitnih karakteristika Družbine kulture bilo stalno spominjanje nadnaravnih intervencija u prirodni poredak, koje je lokalno stanovništvo u mnogim područjima držalo realnima, a koje je postupno, zbog nedostatka drugih primjera uspješnoga isusovačkog djelovanja (npr. konverzija uglednih i moćnih pripadnika vladajućega sloja), opravdavalo i samo djelovanje isusovaca u određenome području. Mnogi isusovci, odgajani u okruženju u kojemu su vjerovanja koje je Družba označavala kao praznovjerje bili uobičajena norma, držali su potrebnim distancirati se od pučkih običaja koje je trebalo osuditi ili preoblikovati. No, autor knjige naglasio je da vjerovanje u praznovjerje sa značenjem

koje su mu pridavali isusovci nije bila karakteristika samo daleke periferije i pučkih vjerovanja protiv kojih su se isusovci borili. I sama atmosfera u isusovačkim školama, gdje se isticala stalna borba protiv Nečastivoga, poticala je i interes za bavljenje zabranjenim temama pa je Shore kao primjer naveo slučaj oduzimanja zapisa kojim su đaci u Bečkome isusovačkom kolegiju sklapali pakt s vragom.

Shore se osvrnuo i na historiografsko djelovanje isusovaca u Ugarskoj, koje je prema njegovome mišljenju trebalo i potvrditi društveni položaj i značenje Družbe Isusove u ugarskome političkom i konfesionalnom krajoliku, a istovremeno je i utiralo početke geografskoga i etnografskoga izvještavanja u Ugarskoj. Isusovački povjesničari angažirani su za pisanje povijesti pojedinih regija i odnosa dinastije Habsburg prema njima, što je spadalo u širi isusovački projekt poticanja pisanja povijesti kao obrazovnoga i polemičkoga pothvata i demonstriranja lojalnosti prema vladajućoj dinastiji, ali njihovu historiografiju karakterizirao je nekritički pristup izvorima, posebno kada se radilo o problemu čudesa, koje su isusovci rado isticali. Reinterpretacija ugarske pravne povijesti i njezine implikacije za suvremenu politiku privukli su najviše njihove pozornosti, a interpretacije povijesnih događaja pokazuju da su isusovci stvarali narativ ugarske povijesti koji je posebno naglašavao sakralno, čudotvorno i kraljevsko, pri čemu su povijesni događaji za njih samo demonstrirali Božju volju, a zagovaranje objektivnosti nije imalo veliko značenje za povjesničare toga vremena. Shore je primijetio da je u 18. stoljeću napuštena originalna Loyolina namjera da školovanje njeguje povezanost između znanja i kršćanske vrline jer su isusovački povjesničari austrijske provincije postali zaočupljeni istraživanjem dokumentarnih dokaza i manje skloni izdvajanju moralnih

lekcija povijesti u Plutarhovom smislu. Međutim, habsburški zahtjevi za ugarskom krunom utjecali su na poistovijećivanje Družbinih aktivnosti s promocijom habsburških i katoličkih interesa, ali od sredine 18. stoljeća isusovački povjesničari nisu više jedinstveno podržavali habsburški univerzalizam protiv ugarskoga partikularizma, čemu je prema autorovome mišljenju pridonio i postupan, ali stalno prisutan nestanak univerzalne vizije Družbe nakon visokoga baroka. Iako se uz predstavnike isusovačke historiografije vežu i počeci prikupljanja arhivskoga gradiva, to nije odmah značilo i jačanje kritičkoga odnosa prema njemu jer je kontekstualizacija materijala u to vrijeme još uvijek nepostojeća, a povijest oruđe za učvršćenje već postojeće eklezijalne i dinastičke agende. Povijesna interpretacija trebala je poslužiti nadilaženju lojalnosti koje su mogle potkopati misiju univerzalne Crkve te izgraditi lojalnost Habsburzima, a isusovački su povjesničari preko koherentne katoličke povijesti podupirali eklezijalnu hijerarhiju u trenutku kada su se religijske manjine - usprkos naporima središnjih vlasti - nastavile opirati asimilaciji u homogenu katoličku zajednicu. Ideali sloge i jedinstva bili su posebno važni Družbi na habsburškoj periferiji gdje je manjkao osjećaj habsburškoga oslobođanja od Osmanlija, a Shore je spomenuo i tiskanje Vitezovićeve *Bossne Captive* u Trnavi 1713. kao primjer regionalne povijesti koja je pokazivala shvaćanje njezine važnosti u isusovačkim krugovima iako ona nije odražavala ni protureformacijsku ideologiju ni ugarsku preokupaciju mađarskim podrijetlom. Mnogi isusovci sredinom 18. stoljeća pisali su lokalne historije, pri čemu su oblikovali model za svoje studente koji nisu bili članovi reda, a nastavljali su pisanje povijesti pojedinih regija ili etnički skupina. Pitanje podrijetla Mađara, koje se u 18. stoljeću nametnulo kao tema, postalo je mnogo više od

akademske debate, a vjerovanje da su Mađari potomci Huna postalo je tema mnogih isusovačkih povjesničara koji su nastojali dokazati njihove međusobne veze. Shore je napomenuo da su postojali i autori koji su pisali povijest ponekih regija Ugarskoga kraljevstva, posebno nakon 1730. godine, a koji nisu izrazito iznosili pro-rimokatolički ili pro-Habsburški stav. No, dok su u najranijemu razdoblju isusovačke ugarske historiografije patnja i nesreće koje su pratile njihov rad bile sastavni dio njihovog shvaćanja povijesti i doživljavane ili kao Božji odgovor slabosti vjernika ili kao sredstvo za iskušavanje samih isusovaca, u 18. stoljeću došlo je do promjene - historiografija o zemljama krune svetoga Stjepana trebala je poslužiti za legitimiranje položaja Ugarske u Monarhiji, a nestajanje teološkoga i teleološkoga razumijevanja funkcije povijesnoga izvora bila je vjerojatno najvažnija promjena u razvoju isusovačke ugarske historiografije tijekom zadnjih pola stoljeća prije utrnuća reda. Govoreći o utjecajnim povjesničarima iz isusovačkih krugova nakon ukinuća Družbe, Shore je kao najvažnijega isusovačkog povjesničara spomenuo Istvána Katonu (1732.-1811.), čije je djelo predstavljalo poveznicu između kasnoga i postbaroknoga pristupa povijesti i nacionalne mađarske historiografije 19. stoljeća, zatim pionira slovačke historiografije Františka Kollára (1718.-1783.), autora prve sinteze povijesti Rusina, čija je knjiga o prirodi odnosa ugarskih vladara i Katoličke crkve završila na popisu zabranjenih knjiga zbog reakcije ugarske elite na njezin sadržaj te Carolusa Franciscusa Palmu (1735.-1787.), autora sinteze ugarske povijesti iz 1770. godine, koji je, zaokupljen pitanjem podrijetla Mađara, iznio tezu o paganskoj/hunskoj epohi kao prvoj od četiri velike epohe mađarske povijesti, u koje je ubrojio doba kralja Stjepana, Matijaša Korvina i Marije Terezije. Shore je naglasio da su isusovci

u 18. stoljeću ipak djelovali u stabilnijemu okruženju nego oni stoljeće prije, a nakon 1683. godine statična pozicija Družbe značila je da su njezina relativna snaga i utjecaj opali kako je napredovala birokratska centralizacija i porasla kontrola dinastije nad životima podanika. Osim neuspješne misije u Moldaviji u četrdesetim godinama 18. stoljeća više nije bilo ambicioznih planova o širenju Evanđelja na područja istočno ili južno od granica Monarhije jer je do 1710 godine dostignuta razna stabilnosti u habsburškim zemljama koja se pokazala nepovoljnom za pokretačku ideju Druže Isusove - borbu protiv hereze, koja je uključivala gradnju škola, misionarski rad i širenje unije među pravoslavicima. Osamnaesto stoljeće značilo je hlađenje vjerskoga zanosa i ekspanzionističkih planova i kod katolika i kod protestanata pa je čak i u isusovačkim dokumentima iščezla barokna sklonost nadnarnim intervencijama, ali ugarske isusovce zaokupila je iscrpljujuća i obeshrabrujuća zadaća misionarskoga rada među pretežito kršćanskom populacijom, koja je to u mnogim slučajevima bila samo nominalno. Iako je discipliniranje vjernika bilo iznimno važno za Katoličku crkvu, isusovci su s morali nositi s činjenicom da su na tome području Ugarske prije njih postojali i franjevački i dominikanski red, koji su utjecali na život stanovništva koje je pod njihovim utjecajem stvorilo određena očekivanja i od isusovaca. Oni su - za razliku od povučeni benediktinaca ili franjevaca usredotočenih na siromašne i marginalizirane - svojim postupanjem pridobili neke konvertite, ali su i produbili opoziciju među protestantima i unitarijancima. Nakon dva stoljeća djelovanja isusovci su bili zaslužni za širenje obrazovanja na latinskome jeziku u područja u kojima do njihova dolaska nije bilo nikakva sustavno organiziranoga školovanja, ali Shore je istaknuo da isusovački izvori iz Ugarske

ne pružaju dokaz za tezu kako je otvorenost prema univerzalnoj prirodnoj religiji i različitostima pripremala put za prosvjetiteljski deizam kod isusovaca. Stariji oblici izražavanja pobožnosti na habsburškome istoku, prema autorovome mišljenju, nisu bili samo posljedica sporijega pritjecanja novih ideja iz drugih krajeva Monarhije već je prirodni konzervativizam Družbe Isusove sredinom 18. stoljeća bio posljedica stalno prisutnoga i nikad završenoga procesa konverzije heretika i unijačenja raskolnika s Katoličkom crkvom, povezanoga s nepostojanjem otvorenijega dijaloga zagovornika prosvjetiteljstva i ugarskih isusovaca. Najindikativniji pokazatelj društvene i emocionalne klime katoličkoga baroka, prema Shoreovome mišljenju, bile su vjerske bratovštine jer je usporedba njihovih aktivnosti s rastućom racionalističkom kulturom, promoviranom u drugoj polovici vlade Marije Terezije, ukazala na polagani, ali neizbježni pomak prioriteta vladajuće elite o kojoj je Družba Isusova ovisila. Drastična redukcija hodočašća i ostalih oblika javne pobožnosti, koju je proveo Bečki Dvor sedamdesetih i osamdesetih godina 18. stoljeća, popraćena je pasivnošću šire javnosti, a Shore je razlog tome vidio u iščeznuću vjerske gorljivosti kasne protureformacije, opadanju entuzijazma za ekstravagantnom baroknom pobožnošću među samim isusovcima i nedostatnom obrazovanju isusovačkoga kadra. No, napomenuo je da su uz istaknute članove reda, koje spominju putopisi te književne antologije i znanstveni leksikoni, postojali i mnogi slabo ili gotovo nepoznati i nespominjani svećenici i redovnici u Družbi Isusovoj, čije je iskustvo vrlo bitno za doprinos isusovačkoga reda povijesti istočnih područja habsburških zemalja. Njihovo djelovanje primjetno je u bogatome arhivskom gradivu koje je Družba sačuvala i važno je zbog širokoga djelokruga i brojnih kontakata koje su ostvarili ovi veći-

nom zaboravljeni članovi Družbe. Njihovi napori - zajedno s radom u javnosti poznatijih pripadnika reda - ključni su za razumijevanje djelovanja Družbe Isusove u spomenutim područjima i doprinosa njezinih članova povijesti srednje i istočne Europe.

Knjiga Paula Shorea o isusovcima na periferijama Habsburške Monarhije zanimljivo je djelo koje bi trebalo privući pozornost ne samo stručnjaka zainteresiranih za povijest isusovačkoga reda, nego i istraživača koji se bave različitim aspektima crkvene i religijske povijesti ranoga novog vijeka. Njegovi zaključci vjerojatno će potaknuti više reakcija inozemnih, prvenstveno austrijskih i mađarskih, znanstvenika o ovoj temi jer on gotovo i ne spominje isusovce u Hrvatskoj. Ta činjenica trebala bi poticajno djelovati na daljnje istraživanje djelovanja isusovačkoga reda u hrvatskoj historiografiji radi usporedbe s njegovim dostignućima na područjima o kojima govori ova knjiga.

Zlatko Kudelić

Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću, vojska, teritorijalne snage, žandarmenija (1797. – 1914.)*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013., 322 str.

U nakladi Sveučilišta u Zadru 2013. godine objavljena je knjiga Tade Oršolića *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću*. Knjiga predstavlja sintezu višegodišnjega autorova istraživanja dalmatinske vojne povijesti u 19. stoljeću. Nastala je temeljitim istraživanjem arhivskih fondova koji se nalaze u Državnome arhivu u Zadru (Tajni spisi dalmatinskog Namjesništva, Spisi registrature Namjesništva i drugi), Državnome i Vojnome arhivu u Beču te analizom brojnih tiskanih izvora (almanasi i shematizmi Dalmacije i drugo) i novina (*Kraljski Dalmatin*, *Glasnik dalmatinski* i drugi). Knjiga se sastoji od sedam

cjelina u kojima je kronološki (mletačka, prva austrijska, francuska, druga austrijska uprava) prikazan kontinuitet postojanja i djelovanja redarstvenih, teritorijalnih i vojnih snaga u Dalmaciji.

Knjiga započinje uvodnim poglavljem (9-42) u kojemu autor analizira opću sliku europskih vojski (s naglaskom na vojsku Habsburške Monarhije) u kontekstu procesa transformacije istih iz tradicionalne u modernu vojsku. Prikazuje i geostrateški položaj Dalmacije unutar austrijskih pokrajina, a kao razloge teškoga stanja ističe slabu prometnu povezanost i izostanak ulaganja države u razvoj privrede. Nadalje, iznosi temeljne podatke vezane uz vojni ustroj u vrijeme mletačke uprave – redovitu mletačku vojsku, teritorijalne snage, sustav novačenja, brojčano stanje i drugo. Naglasak je stavljen na formiranje, hijerarhijsku strukturu i ulogu teritorijalnih snaga u očuvanju granica Mletačke Dalmacije. Prva austrijska uprava u Dalmaciji uz ostalo je donijela i promjene u ustroju, disciplini i novačenju – temama kojima je autor posvetio posljednje retke uvodnoga poglavlja.

Drugo poglavlje posvećeno je razvoju vojnih struktura u vrijeme francuske uprave Dalmacijom (*Razdoblje francuske uprave (1806. – 1813.)*, 43-97). Prvi dio poglavlja posvećen je analizi novoga upravnog aparata te promjenama u ustrojstvu vojske (*Legione Reale Dalmatina*), a posebice je zanimljiva analiza problema vezanih uz novačenje, točnije slab odaziv Dalmatinaca u vojsku. Središnji dio posvećen je formiranju Dalmatinske kraljevske pukovnije (1808.) te njezinoj ulozi u francuskome (1809.) i Rusko-francuskom ratu (1812.), a posebice je istaknut prikaz vojnih kretanja pukovnije te vrlo detaljan uvid u ljudske gubitke u pojedinim sukobima. Također, u nastavku su prikazane temeljne odrednice vezane uz reorganizaciju i preustroj teritorijalnih snaga, koje su tada